Niyazi AKYÜZ (*)

BATI DÜŞÜNCESİNDEKİ BÜYÜK DEĞİŞME

Yazar: Paul Hazard

Çeviren: Erol Güngör

Orijinal Adı: La Crise de la Conscience Européenne

Yayınevi: Tur Yayınları (İstanbul).

Yayın Tarihi: 1981

ISBN: (Yok)

469 sayfa.

Fransız Akademisi üyelerinden biri olan meşhur edebiyat tarihçisi Paul Hazard (1878-1944) bu eserinde Avrupa düşüncesinin 1680-1715 yılları arasında geçirdiği köklü değişimin hikayesini, çok anlaşılır, çok akıcı bir üslupla ifade ediyor. Modern batı düşüncesinin temelini oluşturan bu zihniyet dönüşümü, bir taraftan Newton’la başlayan modern ilim hareketine, bir taraftan da Hristiyanlığın ve Kilise’nin eski nüfuzunu büyük ölçüde kıran karşılaştırmalı din araştırmalarına dayanmaktadır. Yazar, bütün bu hem baş döndürücü hem de karmaşık gelişmeleri, edebiyatçılığının verdiği maharetle sürükleyici, herkesin anlayacağı bir üslupla ve adeta hikaye gibi anlatmaktadır.

Kitap, 4 Kısım ve 1 Sonuç'tan oluşmaktadır.

- 1. Kısım beş bölüm halinde düzenlenmiştir. Birinci bölüm, 'Durgunluktan Harekete Geçiş' ismini taşır: Klasik zihniyetin istikrarı temsil ettiği, fakat 17. Yüzyılın sonlarından başlayarak Avrupa'da seyahat zevk ve alışkanlığının ortaya çıktığı, bunun da Avrupa'daki durgunluğu harekete çevirdiği anlatılır.
- 1. Kısım'ın ikinci bölümü 'Eskiden Yeniye Geçiş' ismini taşıyor. Bu dönemin tarih anlayışının eskiyle yeni arasındaki kavgayla ve eski tarihi bilgilere duyulan güvensizlikle karakterize olduğu söylenebilir.
- 1. Kısım'ın üçüncü bölümü 'Kuzeyden Gelen Işık'ı anlatıyor: Avrupa'da entelektüel hakimiyeti her zaman elinde tutan Latinlerin bu hakimiyeti 'Kuzey'i temsil eden İngiltere'nin tehdidi altında ve bu tehdit yabana atılır bir tehdit değil.
- 1. Kısım'ın dördüncü bölümünde 'Protestanlık'ın ortaya çıkışı ele alınıyor: Avrupa'da Ortodoks din anlayışını temsil eden Fransa'nın din alanındaki hakimiyeti de Calvinizmin yani Protestanlığın tehdidi ile karşı karşıya kalıyor. Böylece dinde de kudret merkezi 'Kuzey'e geçiyor ve Avrupa düşünce tarihinde aykırı zihniyet zafer kazanıyor.
- 1. Kısım'ın beşinci bölümünde geleneksel inançlara karşı mücadeleyi hazırlayan büyük psikolojik değişmelere doğru giderken 'Pierre Bayle'ın şüpheciliği konu ediliyor.
- 2. Kısım'ın birinci bölümü, mana değiştiren "akıl" kelimesinin bir tenkid melekesi haline gelişi ve hür düşüncülerini de konu eden 'Rasyonalistler'de cisimleşiyor.
- 2. Kısım'ın ikinci bölümü, akılcıların dinin teorik ve pratik olarak sırtını dayadığı kehanetlere, büyücülüğe, tabiatüstü fikrine itirazı ve nihayet 'Mucize'nin İnkarı'yla sonuçlanıyor.
- 2. Kısım'ın üçüncü bölümünde araştırmacı düşünce kutsal metinlerin karşısına dikiliyor ve böylece aklın metin tenkidi gücü ortaya çıkıyor: 'Richard Simon ve Kutsal Kitabın Yorumu'.
- 2. Kısım'ın dördüncü bölümünde akılcılar karşısında sarsılmaz imanıyla dimdik durmaya çalışan Bossuet, her taraftan gelen saldırılarla fena hırpalanıyor ve imanı tehdit eden rasyonalist prensipleri Spinoza, Melabranche ve Descartes'ta gördüğü haliyle ortaya koyuyor. Artık dünyaya ait her şeyden el-etek çeken Bossuet'in tek emeli kalıyor: Tanrı'ya ulaşmak.
- 2. Kısım'ın beşinci bölümünün başlığı 'Leibnitz ve Mezhep Birliği Teşebbüsünün Sonu'. Avrupa'nın Katolikler ve Protestanlar şeklinde bö-

lündüğünü gören Leibnitz mezhepleri birleştirmek istiyor. Bu iş ancak Bossuet'nin rızasıyla başarılabilir. Fakat kavga o kadar şiddetli ki, sonuç olumsuz.

- ‘Yeniden Kurma Çalışmaları’ ismini taşıyan 3. Kısım'ın birinci bölümü ‘Locke’un Emprisisizm’inden bahsediyor. Locke, pironizmin (sonuca varma amacı taşımadan her şey üzerinde tartışmak) tehdidi altındaki düşünceye kesinlik sağlıyor: Psikolojik olgu. Yani Locke, duyularımızla kavrayabildiğimiz dünyayı araştırırken, metafizikten vazgeçiyor. Locke’un Emprisisizm’inin etkisi, Locke’un istediği kadar olmasa da derin olduğunu söylemek mümkündür.
- 3. Kısım'ın ikinci bölümü ‘Deizm ve Tabiat Kanunu’ hakkında bilgiler veriyor. İlkın İtalya’da ortaya çıkan, sonra Fransa’ya geçen ve özellikle İngiltere’de daha fazla taraftar bulan “Deizm”e verilen çeşitli anlamlar, ‘Tanrı’ fikrinin muhafaza edilmesine yol açarken, Deistler aynı zamanda bir ‘Tabiat Kanunu’na tabi olma eğilimi içindedir. Böylece Deistler evrenin devamını sağlayan düzene uygun olarak hür davrandıklarına inanıyorlar.
- 3. Kısım'ın üçüncü bölümü ‘Tabii Hukuk’u ele alıyor. Bir tarafta ‘İlahi Hukuk’un şanlı temsilcisi XIV. Louis ve farklı bir şekilde mutlak bir kudretin zaruretiine işaret eden Hobbes’un ‘Leviathan’ adlı eseriyle Avrupa’yı sarsması ve derin tesirler uyandırması. Diğer tarafta üç çeyrek yüzyıl içinde Groot’un, Spinoza’nın, Pufendorf’un ve Cumberland’in ‘Tabii Hukuk Doktrini’ne şekil veren eserlerinin uyandırdığı büyük yankı. İlahi hukuk taraftarlarıyla tabii hukuk taraftarları arasında gitgide daha belirgin hale gelen şiddetli mücadeleler başlar. Nant fermanının iptali, İngiliz ihtilali, Locke’un etkisi, Fénelon’un faaliyetleri, Thomasius ve Gravina’nın eserleri ve sonuç: Hukuk’un laikleşmesi.
- 3. Kısım'ın dördüncü bölümünün başlığı, ‘Sosyal Ahlak’ adını taşıyor. Bayle, ahlak ile dinin birbirinden ayrı değerler olduğunu ifade ediyor. O’na göre dini prensiplerin, pratik hayat üzerinde etkisi yoktur; Tanrı’yı inkar edenlerin de pekala ahlaklı ve fazıl olmaları mümkündür, cezası ve mükafatı olmayan bir ahlak sistemi dini ahlaktan daha ehvendir. Bundan sonra işin en zor kısmı kalıyor: ‘Beşeri bir ahlak’ kurmak. Bunu da eski çağa müracaat ederek aşmaya çalışıyorlar: Ciceron, dürüst insanların ahlakı. Örf ve adetlerin izafiliği fikri. Mandeville ve ‘Arılar Masalı’.
- 3. Kısım'ın beşinci bölümü ‘Yeryüzünde Mutluluk’u söz konusu ediyor: Gelecekte hiçbir şey beklemeyen ve hemen gerçekleştirilebilen bir ‘Mutluluk’. Fontenelle’in ‘küçük mutluluklar’ teorisi ve Shaftesbury’nin ‘neşeli mizaç’ teorisi devreye giriyor: Hayatın trajik duygusu, neşeli bir

ruh hali ve mizah yoluyla ortadan kaldırılabılır mi. Bu sorunun cevabı yeni bir faziletin doğuşunu müjdeliyor: Hayatın ve Tanrı'nın iyilik ve güzellikle ilgili yönlerine odaklanmak vurgulamak, sonunda da hoşgörölüğü yaymak.

- 3. Kısım'ın altıncı bölümü 'İlim ve İlerleme'yi konu ediyor. Fontenelle'in çabaları, ilmi herkes için anlaşılır hale getirme amacını taşıyor. İlmin de mükemmel hali 'Matematik'. Fakat tecrübe metodu ile matematiğin uzlaştırılması gerekiyor. Yani matematiğin kesinliği ile tecrübi araştırmaların bu kesinlik için gereken araştırma yetersizliği: Kurulan araştırma grupları. Tabiat olaylarının devamlılığının araştırılmasını kolaylaştırmak için bulunan sonsuz küçükler hesabı, Newton'un Tabiat Felsefesinin Matematik Esasları: bütün gayretler, mucizelere duyulan köklü inanca karşı ilmin kesinliğinin ortaya konması için. Sonuçta ilim adamına büyük değer veriliyor ve mutluluk getirecek olan ilerlemeye inanç kuvvetleniyor.
- 3. Kısım'ın yedinci bölümü 'Yeni bir İnsanlık Örneğine Doğru' başlığını taşıyor. 17. Yüzyıl sonunda çözülen 'Dürüst İnsan' tipine karşı hayatı yönetmek için yeni bir modele ihtiyaç duyuluyor. Ancak bu yeni insan tipinin aristokrat değil, burjuva olması isteniyor. Bu tipin geliştirilmesinde İngiliz ahlakçıları Addison ve Steele büyük rol oynuyor: İngiliz modelinin yayılışı. Fransa da bir model öneriyor: Filozof.
- 4. Kısım'ın ismi "Edebiyat, Sanat ve Sezgi Dünyası"dır. Birinci bölümü 'Şiirsiz bir Devir'den bahseder. Şiirin tahayyül ve duyguyu besleyen yönlerinden dolayı, artık bundan sonraki dönemin şiir değil nesir dönemi olduğu yolunda kuvvetli temayüller ortaya çıkar: Hatta şairlerin 'yalancı' olduğu bile söylenir. Böylece şiir için bir kısırlık dönemi başlar ve tenkid zafer kazanır.
- 4. Kısım'ın ikinci bölümü 'Dünyadan Manzaralar' sunar. Hayal gücü, şiirin dışında başka bir yoldan İngiltere, İtalya ve Fransa'da kendini gösterir: Peri masalları, Bin bir gece hikayeleri, Korsanlar ve avcılar. Diğer yanda neşeli mizaçlılar, rasyonalistlerin iddialarına karşı kendi hayatlarının zevklerini ileri sürerler.
- 4. Kısım'ın üçüncü bölümünde 'Gülme ve Gözyaşları: Opera'nın Zafe'ri' isimli bir başlık var. Avrupa edebiyatında baş gösteren hafif komedi akımı ile beslenen tiyatrodaki gülme eğilimi ortaya çıkıyor. Bu durum, Avrupa toplumlarında görülen değişim sonucunda kadınların geleneksek rollerin dışına çıkışını sağlıyor ve İngiltere'de duygucu bir tiyatroya eğilimi artırıyor: Ve Opera'nın zaferi. Akılcılar karşı çıksa da Opera bütün Avrupa'ya yayılıyor: Özellikle İtalyan Operası.

- 4. Kısım'ın dördüncü bölümü, 'Milliyetçi, Halkçı ve İnsiyakçı Görüşler' ismini taşıyor. Evrensel temayüllerle dolu bu klasisizm çağında bile milli farklılık duygusu, yani milli unsurlar varlığını sürdürüyor: Özellikle İngiltere'nin, İtalyanların, Almanların farklı millet olma karakterinin sağlamlığı. Halkçı unsurlar, halk iktidarı anlayışı devam ediyor: Addison eski İngiliz türkülerini övüyor. İnsiyak: Akla indirgenemeyen özellik. Hayvanların ruhları tartışması, ilkel tabiata hayranlık, ilkel insiyakların medeniyete üstünlüğü düşüncesinin sonucunda; 'İnsanın ilk halinden bugüne kalmış tek şey, ilahi insiyak'.
- 4. Kısım'ın beşinci bölümünün başlığı 'Huzursuzluk Psikolojisi'. Locke, ruhun temel olgularının duyular olduğunu iddia ederek geleneksel sıralamayı altüst ediyor ve huzursuzluğu, zihin hayatımızın esası haline getiriyor. Duygusallığın değeri yeniden ele alınıyor: Sanat eşittir tutku. Sanat eserlerinin doğuşunda maddi sebeplerin etkisi üzerinde duruluyor. Ve nihayet 'Yeni ilim' anlayışının doğuşunda Vico'nun orijinallliği ve onun eserinde yaratıcı muhayyilenin rolü üzerinde duruluyor.
- 4. Kısım'ın altıncı bölümünün başlığı 'Tutuşan Ruhlar'. İmansızların hücumlarına karşı duygulara hitap eden bir yol olarak tutuşan ruhların ateşini söndürecek bir bakış açısı arayışı, din ihtiyacının sonsuzluğunu ispat etmektedir: Ethique'den doğan Mistisizm, Pietizm, Quietizm. Ayrıca Fénelon'un psikolojiye verdiği önem, uzakta da olsa bir mükemmelliğe ulaşma hedefinin göstergesidir. Saf sevgi, cezbeli ruhlar konusunda bütün Avrupa'da muazzam bir mayalanma görülüyor. Öyle ki Bourignon, filozoflardan şöyle söz ediyor: "Onların sakatlığı ilahi imanın aydınlığına hiç yer vermeden, her şeyi insan akli ile kavramak istemelerinden ileri geliyor".

Sonuç olarak; sonuna kadar sıkılmadan okunabilecek bu kitap, savaşlardan bitip düşen, enerjisini birbirinin enerjisin tüketmek yolunda kullanan Avrupa'nın nihayet uyanıp, başka toplum ve kültürlerin varlığını kabul edip, meşru görüp, tüketilen bu enerjiyi başka yerlere kaydırıp, savaşların verdiği mutsuzluğu, kendi mutluluklarını artırmak için seferber etmesi sürecinin, kültürel, dini, siyasi, ekonomik ve sosyal motiflerini anlatmaktadır.

Notlar

- (*) Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
E-posta: niyaziakyuz06@hotmail.com